

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.3.6>

ПРАКТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ У ЗАХИСТІ ПРАВ ГРОМАДЯН: ДОСВІД США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Будніков А.Ю.,
аспірант 2-го року навчання
Сумського державного університету
ORCID: 0009-0006-6374-5220

Будніков А.Ю. Практика адміністративних судів у захисті прав громадян: досвід США та Великої Британії.

У статті проведено комплексний аналіз практики адміністративних судів Сполучених Штатів Америки та Великої Британії у сфері захисту прав громадян. Досліджено особливості організації адміністративної юстиції в обох країнах, процедурні аспекти розгляду справ, механізми судового контролю за діями публічної адміністрації. Проаналізовано ключові доктрини та принципи, що застосовуються в американській та британській системах адміністративного правосуддя. Особлива увага приділена інститутам судового перегляду, стандартам доказування, процесуальним гарантіям прав громадян. Виявлено спільні риси та відмінності в підходах до забезпечення судового захисту в адміністративних спорах.

Розглянуто ключові інститути адміністративної юстиції, механізми судового перегляду дій державних органів, а також прецеденти, що ілюструють ефективність цих систем. Порівняльний аналіз дозволяє виявити спільні риси та відмінності, а також потенціал для запозичення досвіду в інших країнах, зокрема в Україні. Дослідження базується на аналізі законодавства, судової практики та наукових джерел. Проаналізовано вплив Європейської конвенції з прав людини на британську практику адміністративного правосуддя. Виявлено спільні риси та принципові відмінності в підходах до забезпечення судового захисту в адміністративних спорах, обумовлені різними правовими традиціями.

На основі проведеного аналізу визначено спільні та відмінні риси американської і британської моделей адміністративного правосуддя, а також сформульовано висновки щодо можливостей використання їх позитивного досвіду для вдосконалення адміністративного судочинства в Україні з метою посилення гарантій прав і свобод громадян та утвердження принципу верховенства права. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення вітчизняної системи адміністративного судочинства, розробки рекомендацій щодо створення спеціалізованих палат, визначення стандартів судового перегляду, посилення процесуальних гарантій.

Ключові слова: адміністративна юстиція, судовий контроль, захист прав громадян, адміністративні суди, США, Велика Британія, публічна адміністрація.

Budnikov A.Y. The practice of administrative courts in protecting the rights of citizens: the experience of the United States and the United Kingdom.

The article provides a comprehensive analysis of the practice of administrative courts of the United States of America and the United Kingdom in the area of protection of citizens' rights. The author examines the peculiarities of the organization of administrative justice in both countries, procedural aspects of case consideration, and mechanisms of judicial control over the actions of public administration. The author analyzes the key doctrines and principles applied in the American and British administrative justice systems. Particular attention is paid to the institutions of judicial review, standards of proof, and procedural guarantees of citizens' rights. The author identifies commonalities and differences in approaches to providing judicial protection in administrative disputes.

The key institutions of administrative justice, mechanisms of judicial review of the actions of state bodies, as well as precedents illustrating the effectiveness of these systems are considered. The comparative analysis allows us to identify commonalities and differences, as well as the potential for borrowing

experience from other countries, including Ukraine. The study is based on the analysis of legislation, court practice, and scientific sources. The author analyzes the impact of the European Convention on Human Rights on the British practice of administrative justice. The author identifies commonalities and fundamental differences in approaches to providing judicial protection in administrative disputes due to different legal traditions.

Based on the analysis, the author identifies the common and distinctive features of the American and British models of administrative justice and formulates conclusions regarding the possibilities of using their positive experience to improve administrative justice in Ukraine with a view to strengthening the guarantees of citizens' rights and freedoms and establishing the rule of law. The results of the study can be used to improve the national system of administrative justice, develop recommendations for the establishment of specialized chambers, define standards of judicial review, and strengthen procedural guarantees.

Key words: administrative justice, judicial control, protection of citizens' rights, administrative courts, USA, UK, public administration.

Постановка проблеми. У сучасних демократичних державах зростає значення ефективного судового контролю за діяльністю органів публічної адміністрації як ключового механізму захисту прав і свобод громадян. В умовах розширення дискреційних повноважень виконавчої влади, ускладнення управлінських процесів та посилення ролі адміністративних органів виникає потреба у вдосконаленні підходів до адміністративного судочинства. Особливої актуальності ця проблема набуває для України, яка перебуває у процесі реформування системи публічного управління та адміністративної юстиції. У цьому контексті важливим є вивчення та осмислення зарубіжного досвіду, зокрема США та Великої Британії, де сформовані сталі моделі судового контролю за адміністрацією, здатні забезпечити баланс між публічними інтересами та правами особи.

Метою дослідження є комплексний компаративний аналіз практики адміністративних судів США та Великої Британії у сфері захисту прав громадян, виявлення спільних принципів та відмінностей у підходах до організації адміністративного правосуддя, формулювання рекомендацій щодо використання позитивного зарубіжного досвіду в умовах України.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика адміністративної юстиції та судового контролю за діяльністю публічної адміністрації є предметом активних наукових досліджень як у зарубіжній, так і у вітчизняній правовій науці. В американській доктрині фундаментальні праці з адміністративного права належать П. Страуссу, Р. Пірсу, К. Санстейну, які детально аналізують систему адміністративних процедур, стандарти судового перегляду, доктрину *Chevron* та інші аспекти взаємодії судів з адміністративними агентствами. Британська традиція адміністративного права представлена класичними роботами В. Вейда, К. Форсайта, П. Крейга, Д. Фельдмана, які досліджують еволюцію системи трибуналів, принципи природної справедливості, підстави *judicial review*, вплив Європейської конвенції з прав людини на національне право.

У вітчизняній науці адміністративного права питання організації та функціонування адміністративної юстиції досліджувалися в роботах Ю. Педька, В. Бевзенка, Р. Мельника, О. Кузьменко, А. Комзюка, О. Асіміну, І. Картузової та інших вчених. Проте комплексні компаративні дослідження, присвячені саме практиці адміністративних судів США та Великої Британії у захисті прав громадян, залишаються нечисленими. Більшість праць зосереджується або на загальнотериторіальних аспектах адміністративної юстиції, або на окремих елементах зарубіжних систем без детального порівняльного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Адміністративні суди відіграють ключову роль у механізмі захисту прав і свобод громадян, оскільки саме у сфері публічного управління найчастіше виникають конфлікти між державою та особою. У демократичних державах судовий контроль за діяльністю органів публічної адміністрації є важливим елементом принципу верховенства права, який покликаний обмежити свавілля влади та забезпечити юридичну підзвітність управлінських рішень [1, с. 234]. США та Велика Британія, незважаючи на спільну англосаксонську правову традицію, сформували різні підходи до організації адміністративного правосуддя, що зумовлює доцільність їх порівняльного аналізу.

Зазначені особливості функціонування адміністративних судів у різних правових системах, на наш погляд, свідчать про те, що моделі адміністративного правосуддя формуються під впливом

історичних, політико-правових та інституційних чинників. Саме тому дослідження зарубіжного досвіду потребує врахування еволюції інституту адміністративної юстиції в кожній окремій державі та тих умов, у яких він розвивався.

Слушно зауважує В.В. Решота, що у різних державах світу інститут адміністративної юстиції пройшов складні та особливі етапи становлення та розвитку. У результаті у кожній країні створювались власні засоби захисту прав та інтересів громадян із урахуванням конкретних історичних традицій, звичаїв, особливостей правової системи. Незважаючи на всі відмінності способів захисту публічних прав та інтересів громадян, їх об'єднує одна спільна мета – здійснення ефективного контролю за правомірністю актів та дій органів публічної влади стосовно осіб приватного права [2, с. 209].

Адміністративна юстиція не є новим правовим явищем, однак уже протягом кількох століть у наукових колах тривають дискусії щодо її сутності та змісту. Неоднозначність у розумінні цього поняття зумовлена існуванням різних моделей адміністративної юстиції, а також відмінностями у практиці їх застосування в окремих державах.

У юридичній науці сформувалися дві основні тенденції тлумачення адміністративної юстиції. Перша розглядає її як систему спеціалізованих органів – адміністративних судів, квазісудових інституцій або спеціальних судових підрозділів, уповноважених здійснювати адміністративне судочинство. Друга тенденція трактує адміністративну юстицію як особливий вид діяльності судів та інших уповноважених державних органів, спрямований на вирішення публічно-правових спорів у сфері державного управління.

Перша концепція виникла історично раніше. Представники французької та німецької доктрин адміністративної юстиції традиційно не розмежовували поняття «адміністративна юстиція» та «адміністративний суд», ототожнюючи адміністративну юстицію із системою адміністративних судів. Натомість у межах другої концепції адміністративна юстиція визначається насамперед через її функціональне призначення – діяльність із розгляду та вирішення адміністративно-правових спорів [2, с. 209].

На нашу думку, адміністративну юстицію доцільно визначати як спеціалізований механізм судового та квазісудового контролю за діяльністю органів публічної влади, що полягає у розгляді та вирішенні публічно-правових спорів з метою захисту прав, свобод і законних інтересів приватних осіб та забезпечення принципу верховенства права у сфері державного управління.

Англосаксонська модель адміністративної юстиції на сучасному етапі ґрунтується на функціонуванні системи адміністративних трибуналів, які мають квазісудовий характер і відіграють ключову роль у вирішенні публічно-правових спорів. У зв'язку з цим видається необґрунтованим твердження про відсутність у межах цієї моделі спеціалізованої адміністративної юстиції та про домінування загальних судів у розгляді адміністративних справ за участю громадян. На нашу думку, саме адміністративні трибунали є основними суб'єктами розгляду адміністративно-правових спорів, тоді як загальні суди виконують контрольну функцію, розглядаючи скарги та застосовуючи прерогативні засоби судового захисту, не будучи при цьому елементом системи адміністративної юстиції [2, с. 214]. У державах англосаксонської (прецедентної) системи права повноваження щодо розгляду позовів проти адміністрації належать загальним судам (Велика Британія, Канада, США). Даний підхід дозволяє уникнути труднощів, які інколи виникають у країнах, що дотримуються попередньої моделі, при обранні особою компетентного суду у зв'язку з множинністю різних судів. Однак досвід все-таки показує, що контроль над адміністрацією з боку загальних судів не є неодмінно кращою гарантією для захисту прав громадянина [3, с. 12].

Нами визначено, що система адміністративної юстиції США характеризується децентралізованою структурою та відсутністю спеціалізованих адміністративних судів у європейському розумінні. Адміністративні спори розглядаються в рамках загальної судової системи, що включає федеральні окружні суди, апеляційні суди та Верховний суд США. Особливістю американської моделі є наявність розгалуженої системи адміністративних агентств, які наділені квазісудовими функціями. Адміністративні судді (Administrative Law Judges – ALJ) в рамках цих агентств проводять слухання та приймають первинні рішення у справах, що стосуються застосування адміністративного законодавства [4, с. 94].

Адміністративні судді користуються певною незалежністю: вони призначаються за результатами конкурсного відбору, захищені від свавільного звільнення, їхня винагорода не може бути

зменшена. Проте остаточний судовий контроль здійснюється федеральними судами загальної юрисдикції, які переглядають рішення як ALJ, так і керівних органів агентств [5].

Компетенція судів у розгляді адміністративних справ визначається конституційними положеннями, федеральним законодавством (зокрема, Законом про адміністративні процедури 1946 року – Administrative Procedure Act, APA) та прецедентною практикою. Федеральні суди здійснюють перегляд рішень адміністративних органів як на предмет законності, так і на предмет обґрунтованості, застосовуючи різні стандарти залежно від характеру питання [5].

Закон про адміністративні процедури встановлює важливі процесуальні гарантії для осіб, які беруть участь в адміністративних провадженнях. До них належать: право на своєчасне повідомлення про час, місце та характер слухання, а також про правові підстави та юрисдикцію, на основі яких проводиться слухання; право бути вислуханим особисто або через представника і представити докази та аргументи на свою користь; право на представництво адвокатом або іншим уповноваженим представником за власний рахунок; право на перехресний допит свідків, показання яких можуть бути використані проти особи; право на отримання письмового вмотивованого рішення, що ґрунтується на доказах, представлених під час слухання; право на ознайомлення з матеріалами справи та отримання копій документів [5].

Цей балансувальний підхід дозволяє гнучко визначати необхідний рівень процесуальних гарантії залежно від конкретних обставин, забезпечуючи баланс між захистом прав особи та ефективністю державного управління.

Система адміністративної юстиції Великої Британії пройшла значну еволюцію від розрізнених спеціалізованих трибуналів до уніфікованої судової структури. Історично в Британії функціонувала розгалужена система незалежних адміністративних трибуналів, які розглядали спори в різних сферах державного управління: соціальному забезпеченні, оподаткуванні, імміграції, земельних відносинах тощо. Захист прав громадян посилюється Законом про права людини (Human Rights Act) 1998 року, який інкорпорує Європейську конвенцію з прав людини (ECHR) у національне право. Судовий перегляд дозволяє громадянам оскаржувати дії влади, якщо вони порушують фундаментальні права, наприклад, право на справедливий суд (стаття 6 ECHR).

Погоджуємось з умовиводом О.Д. Мельник, що ключовими перевагами адміністративних трибуналів Сполученого Королівства є те, що розгляд справ більш швидкий, ніж в судах загальної юрисдикції; менш бюрократична та більш швидка процедура; швидкі, справедливі та ефективні рішення; територіальна доступність [6, с. 402].

На даний час у Великій Британії діють такі органи адміністративної юстиції: Трибунали першого рівня (First-tier Tribunal) та Вищі трибунал (Upper Tribunal). Трибунали першого рівня поділені між собою по секторам (всього 8) – Підтримка притулку (Asylum Support), Стандарти догляду (Care Standards), Загальна регуляторна палата (General Regulatory Chamber), Імміграція та притулок (Immigration and Asylum), Психічне здоров'я (Mental Health), Соціальне забезпечення та аліменти (Social Security and Child Support), Особливі освітні потреби та інвалідність (Special Educational Needs and Disability), Військові пенсії та компенсації збройним силам (War Pensions and Armed Forces Compensation) [7]. Такі судові установи розглядають заяви, звернення чи позови громадян до органів влади.

Захист прав громадян посилюється Законом про права людини (Human Rights Act) 1998 року, який інкорпорує Європейську конвенцію з прав людини (ECHR) у національне право. Судовий перегляд дозволяє громадянам оскаржувати дії влади, якщо вони порушують фундаментальні права, наприклад, право на справедливий суд (стаття 6 ECHR). Британська модель відзначається сильним фокусом на законності дій влади та процедурній справедливості, з акцентом на доступ до правосуддя через трибунали для спеціалізованих спорів.

Зважаючи на вищенаведену інформацію, з метою наочного узагальнення результатів порівняльно-правового аналізу практики адміністративних судів США та Великої Британії у сфері захисту прав громадян доцільно використати порівняльну таблицю.

**Таблиця 1. Порівняльна характеристика
практики адміністративних судів США та Великої Британії
крізь призму захисту прав громадян**

№ з/п	Критерій порівняння	США	Велика Британія
1.	Модель адміністративного судочинства	Відсутність окремої системи адміністративних судів; судовий контроль здійснюють федеральні суди загальної юрисдикції	Судовий контроль (judicial review) у межах судів загальної юрисдикції та розвинена система спеціалізованих трибуналів
2.	Нормативна основа	Administrative Procedure Act (1946), судові прецеденти Верховного Суду США	Судові прецеденти, принципи загального права, Human Rights Act 1998
3.	Стандарти судового контролю	«Arbitrary and capricious», «substantial evidence», доктрина судової деференції (Chevron, Auer)	Незаконність, ірраціональність (Wednesbury), процедурні порушення, принцип пропорційності
4.	Роль судової дискреції	Обмежена стандартами перегляду, але історично значна деференція до адміністративних органів	Менш формалізована, з акцентом на оцінку законності та справедливості рішень
5.	Доступ до правосуддя (standing)	Суворі вимоги до процесуальної заінтересованості (injury-in-fact)	Ширший підхід – наявність «достатнього інтересу» (sufficient interest)
6.	Захист прав людини	Переважно через конституційний контроль і судову практику	Безпосереднє застосування Європейської конвенції з прав людини
7.	Роль спеціалізованих органів	Адміністративні судді (ALJ) у межах агентств	First-tier Tribunal та Upper Tribunal
8.	Основна мета судового контролю	Забезпечення законності та обґрунтованості адміністративних рішень	Забезпечення законності, процедурної справедливості та пропорційності

Джерело: створено автором на основі [2,3,4].

У таблиці відображено основні критерії порівняння, які мають визначальне значення для оцінки ефективності адміністративного судового захисту прав громадян. Зокрема, розкрито інституційну модель адміністративного судочинства, нормативну базу, стандарти судового контролю, підходи до доступу до правосуддя та роль спеціалізованих органів у кожній із країн. Аналіз наведених критеріїв свідчить, що американська модель характеризується більш формалізованими процедурами та значною роллю стандартів судового перегляду, тоді як британська модель ґрунтується на принципах загального права, гнучкості судового контролю та посиленому захисті прав людини. Таким чином, таблиця не лише ілюструє відмінності між двома системами, а й дозволяє визначити елементи позитивного досвіду, які можуть бути використані для вдосконалення адміністративного судочинства в Україні.

Висновки. Практика адміністративних судів США та Великої Британії демонструє різні, але пов'язані між собою підходи крізь призму захисту прав громадян у відносинах з органами публічної адміністрації. Американська модель вирізняється формалізованими процедурами та стандартами судового перегляду, тоді як британська – гнучкістю та орієнтацією на загальні принципи права і права людини. Для України важливим є поєднання цих підходів із урахуванням національних особливостей, що сприятиме підвищенню ефективності адміністративного судочинства та зміцненню принципу верховенства права.

Для вітчизняної системи адміністративного судочинства корисним може бути:

- вивчення можливості створення спеціалізованих палат у адміністративних судах за галузевим принципом на кшталт британських трибуналів;

- розробка чітких стандартів судового перегляду адміністративних актів залежно від характеру питання;
- посилення процесуальних гарантій на стадії адміністративного провадження;
- запровадження ефективних механізмів виконання судових рішень у справах проти органів публічної влади;
- розвиток інституту судового врегулювання адміністративних спорів та альтернативних способів їх вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кожевников А.Ю. Роль адміністративних судів у захисті прав, свобод і законних інтересів при розгляді публічно-правових спорів, пов'язаних з виборчим процесом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 234-237. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/53>.
2. Решота В.В. Англосаксонська модель адміністративної юстиції. *Університетські наукові записки*. 2006. № 17. С. 208-214. URL: <https://old.univer.km.ua/visnyk/976.pdf>.
3. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / Автори-упорядники І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда. К.: Факт, 2003. 146 с. URL: https://pravo.org.ua/oldsite/link/images/documents/ADMIN_JUSTITIA.pdf.
4. О. Сорочкіна. Основні світові моделі адміністративної юстиції: приклад республіки Італія та Сполучених Штатів Америки. С. 93-95. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/47c08ac5-d61c-4c5d-8bf6-74d951275214/content>.
5. Judicial Administration. *United States Courts*. URL: <https://www.uscourts.gov/administration-policies/judicial-administration>.
6. Мельник О.Д. Можливості використання іноземного законодавства для вдосконалення адміністративно-процесуального законодавства України. *Юридичний науково-практичний електронний журнал*. 2022. № 5. С. 400–403. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/93>.
7. About us. *GOV.UK*. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/hm-courts-and-tribunals-service/about>.